

ΜΑΟΥΤΡΩΣ
ΓΑΪΤΑΝΑΚΗΔΕΣ.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΟΣ
(1760--1860)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Ἡμερολογίου τοῦ 1935
ΣΤΑΥΡΟΥ Ν. ΖΕΡΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΚΩΝ)ΠΟΛΙΣ 1935

Τύποις « Μ Ε Ρ Κ Ε Ζ »

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ

Ἄρχοντας Μ. Χαρτοφύλακος καὶ Χρο-
νογράφου τῆς Μ. τοῦ Χρ. Ἐκκλησίας
Ἄρχοντας Ὑπομνηματογράφου τῆς Σιω-
νιτιδος Ἐκκλησίας

ΚΑΛΦΑΔΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟ μικρόν μου τοῦτο σημείωμα, προωρισμένον ἕν' ἀποτελέσει κεφάλαιόν τι τοῦ διβλίου μου τοῦ μικροῦ «Μνείας τῶν πρὸ ἐμοῦ»—οὕτω ἐνδοθέντος—ἀπεκλείσθη, ἕνεκα λόγων τεχνικῶν, ἀποτελεῖ δὲ σύνολον ἐπιδησεων, ὅσας ἀπὸ πολλῶν ἐστῶν, οὐχὶ μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς συνήγαγον, ἐρωτῶν διαρκῶς καὶ ἀποτυγχάνων, ἀφ' ἡρώτων γέροντας ἀγνοοῦντας καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπεισόδια, ἀτινα ὑπεμίμνησκον εἰς αὐτοὺς ἐγὼ ὁ ζητῶν ἀπ' αὐτῶν νὰ μάθω.

Εἰς τὰς σελίδας 71 καὶ 172 τῆς δυστυχοῦς συγγραφῆς «Μνείας» ἀνεγράφησαν ἀπλῶς ὀνόματα τριῶν ἀδελφῶν καλφάδων (ἀρχιτεκτόνων) τῶν ἐκ Μαδύτου Γαητανάκηδων, μὴ συνεχδόθεισῶν οὔτε τῶν φωτογραφιῶν αὐτῶν, οὔτε βιογραφικῶν τινῶν εἰδήσεων ἀληθινῶν περὶ τῶν ἀνδρῶν, ἃς οὔτε σήμερον ὑπ' ὄψιν ἔχω. Περὶ τῶν καλφάδων τούτων καὶ τινῶν προγενεστέρων, οἰανδῆποτε δυνάμεθα ἕν' ἀνεύρωμεν πληροφορίαν εἰς ἐντυπα, ἢ χειρόγραφα,

διότι ἐκ παραδόσεων οὐδὲν πρέπει ἕν' ἀπαρδεχώμεθα, καθήκον ἔχομεν νὰ περισώσωμεν διὰ τοῦ τύπου. Εἶμαι εὐχαριστημένος, διότι οἱ γονεῖς μου ἐσώζον ἀπὸ μνήμης καὶ μουσῆς καὶ πράξεις παλαιῶν καλφάδων, καὶ μοι εἶπον περὶ αὐτῶν ὅσα ἐγίνωσκον. Ἄγνοῦ τίς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔχει γεγραμμένον λόγον ἐκτενῆ ἢ σύντομον περὶ τῶν ἐλλήνων ὀρθοδόξων ἀρχιτεκτόνων τῶν ἀκμασάντων μέχρι τῶν μέσων τῆς 10' ἑκατονταετηρίδος, ἐν τοῖς κάτω χρόνοις πάντοτε ἴσως ἐνδὲς ἀρχιτέκτονος ὄνομα παλαιοῦ γνωστότερον ἐγένετο παρ' ἡμῖν, διὰ τὸν λόγον ὅτι, χάριν αὐτοῦ ἐσώθη μέχρις ἡμῶν καθὼ κτῆμα τῶν ὀρθοδόξων, ὁ εἰς τὴν τοποθεσίαν «τοῦ Φανάρη»—ὁ ἐν Μουχλίῳ—ναὸς τῆς Θεοτόκου Μαγουλιωτίσσης, ὁ τουρκιστὶ Κανλή-κλίσε (Αἱματόεσσα ἐκκλησία) λεγόμενος. Ἐχορηγήθη εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα Χριστόδουλον ὁ ναὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Πορθητοῦ τῷ 876 ἐγίρας

δήλα δὴ 1471, κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν μου. Τὸ τουρκικὸν ἐπίσημον γράμμα τοῦ 876 ὄρωρειται τόπους ἐν τῷ Μουχλίφ εἰς τὸν Κοντόπουλον, κτίσαντα ἐπὶ τῶν αὐτόθι γηπέδων πτωχοκομεῖον φαίνεται μοι δὲ τομηρία 'να εἰκάσω ὅτι ὁ Χριστόδουλος ἐπώνυμον εἶχε Κοντοπούλου, καὶ ὅτι τὸ τουρκικὸν γράμμα περὶ ὄρωρας τοῦ ναοῦ καὶ τὸ περὶ ὄρωρας γηπέδων ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Ἡ παράδοσις ἔσωζεν ὅτι, ὁ ναὸς, τοιοῦτος, οἷος σώζεται σήμερον, κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα, ἐδωρήθη εἰς τὸν Χριστόδουλον, διότι κατὰ τὸ σχέδιον καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν αὐτοῦ, ἀνηγέρθη τὸ μεγαλοπρεπὲς τζαμί Σουλτάν Μεχμέτ, ἐπὶ τῶν ἐρείπειων καὶ, ἐν μέρει, διὰ τοῦ ὕλικου τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ἐπὶ βυζαντινῶν ἐγειρομένου μεγάλου ναοῦ τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων' λέγω ἐν μέρει, διότι, κατὰ παλαιὰν κοινολαϊτιδα παράδοσιν, καὶ μέρος τοῦ ὕλικου τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ ναοῦ, καὶ χῶμα καὶ πέτραι περισσεύσασαι ἀπὸ τοῦ λόφου, χαμηλωθέντος πολὺ, μετεκομίσθησαν εἰς τὴν παραλίαν τὴν ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Γενί-καπί μέχρι τοῦ Κίλθουρνου, καὶ ἐχέρσωσαν τὸ μέρος ὅλον, ὅπερ ἔδρεχον τὰ νερὰ τοῦ Κερατίου κόλπου μέχρι τοῦ τείχους τοῦ «πτεροῦ» τοῦ Πετρίου' γωστῶν δ' ὅτι τὸ χερσῶθὲν μέρος τοῦτο εἰς τινα σημεῖα προχωρεῖ ἀπὸ τοῦ τείχους μέχρι τῆς παραλίας εἰς 40-60 μέτρα. Ἔως πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν εἰς τὴν πλησίον τοῦ Κίλθουρνου πλατεῖαν διεφαίνοντο

τεμάχια μεγάλα πλινθοκτίστου οἰκοδομῆς τῶν βυζαντινῶν, ὡς εἰκάζω, χρόνων.

Διέσωσεν ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης εἰς «Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν» (σ. 12) τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Χριστόδουλος ἐφρονεῦθη, διότι ἐκαυχῆθη ὅτι δύναται 'να κτίσῃ ἕτερον τζαμί μεγαλοπρεπέστερον τοῦ κτισθέντος ἐπ' ὀνόματι τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ. Οἱ πρὸ ἑκατῶ ἐτῶν ἀκμάζοντες ἀρχιτέκτονες ὡς μοι ἔλεγεν ὁ ὁ πατήρ μου, ἔσωζον ἄλλην περὶ τοῦ Χριστοδούλου παράδοσιν' ὅτι λαβὼν διαταγὴν 'να κτίσῃ εἰς τινα μεγάλην πόλιν, ὄηθεν τὴν 'Αδριανοπόλιν τζαμί μέγα ἔχον χίλια παράβρα, 'να ὁ ἀριθμὸς ἀκούμενος προξενή παφλάζουσιν ἐντύπωσιν, ἦνοιεν ἐνεακόσια ἐνενήκτα ἐννέα, ἐλεγχομένου, δὲ διὰ τὴν παραβρασίαν τῆς σουλτανικῆς διαταγῆς ἐδικαιολογήθη ὅτι ἐξεπλήρωσεν αὐτὸς τὸ πνεῦμα τῆς διαταγῆς ἐμφανέστερον ἢ λέξεις χίλια, μπὶν τουρκιστί καὶ μονοσύλλαβος, ἀδυνατεῖ 'να προξενήσῃ τόση μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀκούοντα, ὅσην θὰ προξενήσωσιν αἱ λέξεις ἐνεακόσια ἐνενήκτα ἐννέα—τουρκιστί ντοκούζ γιούς ντοκσὲν ντοκούς, καὶ κατὰ μεταφρασιν ἐπιμήκη, ἐννεάκις ἑκατῶν ἐννενήκοντα ἐννέα' δεκαπέντε συλλαβὰς!!! ἀντὶ τῆς μιᾶς.

Ὁ πολυγραφώτατος στιχουργὸς Καϊσάριος Δαπόντες εἰς τὴν ἀνέκδοτον αὐτοῦ «Βίβλον Βασιλειῶν» ἀναφέρει **Κωνσταντὴν** κάλφαν (ἀρχιτέκτονα) ἀκμάσαντα μετὰ τὸ μέσον τῆς III' ἑκατονταετηρίδος. Ἐγεννήθη ἐν Ἐπιβάταις τῆς Θράκης, καὶ κατώρθωσεν, αὐτοδίδακτος ὢν,

να χερσώσει ἀσφαλῶς τὸ πρὸς τῇ Βλάβκα νεώριον, ἔπου κείται τὸ σήμερον λεγόμενον Γενίκαπι τῆς Βλάβκας. Ὁ ἀρχιτέκτων Κωνσταντίνος ὁ ἐπιβατηνὸς κατώκει εἰς τὸ Ἐξω-κίονιον (τὰ Ἐξ Μάρμαρα), ἦτο δὲ «γνώριμος» τῷ Δαπόντε. Μνείαν τοῦ κάλφα τούτου ἔλεπε εἰς τὴν λέξιν Κωνσταντινούπολις (ἐν τέλει) γραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ, εἰς τὸ Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τοῦ «Νεολόγου» (τομ. Γ').

Θρακικοὶ Σύλλογοι καὶ Ἐπετηρίδες παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς ἐκ παραδόσεως σώσασαι τὸ ὄνομα ἀρχιτέκτονος τινος, ἐκ Μαδύτου τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου. Ἐλέγετο **Χατζή Ἀνδρέας**, καὶ διηγούντο περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅτι, μικρῶ πρὸ τοῦ ἔτους 1790 ἀπέστρεψε σχολεῖον εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Μαδύτον, καὶ ἐσώρησατο πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ πᾶσιν ἴσων πρὸς χρυσὰ φράγκα 15000. Παραδόξως ὁ περὶ σχολείων γράψας τὸ χρήσιμον Σχεδιάσμα Ματθαῖος Παρανίκας, ὁ καὶ διδάξας ἐκεῖ πού, παρέδραμεν ἀφήγησιν ἰδρύσεως σχολείου, προικοδοτηθέντος διὰ τόσον μεγάλης περιουσίας. Σημειώσωμεν ὅτι καὶ ὁ χατζή Ἀνδρέας, ὡς ὁ Χριστόδουλος, ἦτον αὐτοκρατορικὸς ἀρχιτέκτων.

Ἀρχιτέκτων διαιωνίσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, συνδεθὲν μετὰ τῆς ἀνικοδομήσεως (1809—1810) τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱεροσολύμοις, ἦτο **Χατζή Κομνηνὸς κάλφας**, ἐν Μιτυλήνῃ γεννηθεὶς, ἀλλὰ φονευθεὶς ὁ ταλαίπωρος ὑπὸ κακούργων.

Γνωστὸς ἐγενετο μετ' αὐτὸν ὁ **Μαρκὴ κάλφας**, οἰκοδομήσας τῷ 1802 τὴν οὐχὶ μεγάλην οὔσαν τότε οἰκοδομὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Μετ' αὐτὴν ἀνικοδόμησε τὸ ἐν Γαλατᾷ νοσοκομεῖον, οὐτινος ἦτο συμπληρωμένη ἡ οἰκοδομὴ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους 1813, καθὰ δεδαιτοῖ ἡ εἰς τὸ σημερινὸν μέγα Ἐθνικὸ Χάνι ἐντετειχιμένη ἐπιγραφή· αὐτὴ καὶ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ κτίριον τοῦ νοσοκομείου συνετελέσθη.

ἐπιστάσις θερμοεργῶν
τιμίων ἐπιτρόπων
καὶ Μάρκου ἀρχιτέκτονος
ἐπισκοῦς τὸν τρόπον

Ἐγὼ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου κάλφα, εἰς χειρόγραφον οὐ τι ἀνεγνώσα ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1824 ὁ «ἐπιτελικὸς τὸν τρόπον» ἀρχιτέκτων ἦτον, ἀν μὴ σφαλῶμαι, μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κοινοῦ, ἢ τῆς τῷ ἡμετέρῳ Πατριαρχεῖῳ ἦτο δὴ καὶ δὴ μέλος τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου τοῦ τότε καιροῦ.

Σύγχρονος τῷ Μάρκῃ κάλφα ἦτο ὁ χατζή **Νικολῆς ὁ Νικολαΐδης**, ἀνακτορικὸς ἀρχιτέκτων καὶ αὐτός. Ἐπεστάτησεν εἰς συμπλήρωσιν ἢ καὶ εἰς ἀνικοδόμησιν τῶν ναῶν ἀγίου Γεωργίου: πατριαρχικοῦ, ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, τοῦ ἐν Ἐδιρνεκάπι καὶ τοῦ ἐν Ψαμμαθίᾳ Κυπαρισσᾷ (τεσσάρων ὄγλα δὴ), ἴσως καὶ τοῦ αὐτόσε τῆς Ἀναλήψεως ἐπίσης τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἰζιβαλίου, πάντων κατὰ τὰ ἔτη 1837—38, καὶ τινων ναῶν εἰς τινα μικρὰ χωρία ἔξω τῶν τει-

χῶν τῆς Κωνσταντινοπόλεως, πε-
ρί τὰ ἔτη 1833-34. Τῷ ἔτει 1837
ἀνήγειρεν ἐκ θάβρων τὸ ἔσω τῆς
πύλης Πετρίου (Πετρί καπουσοῦ)
ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ κείμενον ἀγιο-
ρειτινὸν Μετόχιον, ἐπιτρόπων τοῦ
ἁγίου Ὁρους ὄντων τῶν ἐπ'
εὐσεβείᾳ καὶ συνέσει φημιζομένων
Βενιαμὶν Λαυριώτου καὶ Ἰλαρίωνος
Ἰδηρίτου. Ἐγένετο προστάτης τοῦ
πατρὸς μου ὁ Χατζῆ Νικολῆς, καθὼς
συμπολίτης αὐτοῦ (ἐκ Λέρου) καὶ
συγγενῆς, δεύτερος ἐξάδελφος, ὡς
ἦσαν καὶ τῶν μητροπολιτῶν Ἡρα-
κλείας, τοῦ πολλοῦ Μελετίου καὶ
τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἰγνατίου. Εἰς
τὴν ἐν Φαναρίῳ οἰκίαν τοῦ Χατζῆ
Νικολῆ ἐσύχναζον πρόκριτοί τινες
τοῦ Γένους, συνήθως δὲ ὁ πατριάρχης
Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος. Ἐ-
πιτάτο ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἠγαπάτο
ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτ' ἀπε-
βίωσε δὲ τῷ 1841.

Σύγχρονον αὐτῷ ζῶντα μέχρι
τοῦ 1836 εὗρισκω τὸν **Ἰωάννην
Σγούταν**, καθήμενον εἰς Τά-ταβλα.
Τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ
Σγούτα ἀναγινώσκω ἐν καταλόγῳ
συνδρομητῶν διδλίου τυπωθέντος
τῷ 1836.

Ἴσως ἐζῆ καθ' ὃν καιρὸν ἦλθεν
ὁ χατζῆ Νικολῆς εἰς τὴν πρωτεύου-
σαν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἕτερος
ἀρχιτέκτων, **Γεώργη κάλφας**. Εὐ-
ρίσκω τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς πατριαρ-
χικὸν γράμμα τοῦ 1790, ἀναφέροντι
δτι ἡ σύζυγος αὐτοῦ Φανῆ εἶχε στα-
σείδιον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ τοῦ ναοῦ
τῶν Ταξιαρχῶν ἐν Μεγάλῳ Ρεῦ-

ματι. Πιθανῶς ἐκεῖ κατόκει ὁ Γεώρ-
γιος.

Σύγχρονοι τοῦ Μαρκῆ καὶ τοῦ
χατζῆ Νικολῆ (1810—1841) ἦσαν
ὁ **Νικόλαος Γλατζόγλου**, ἔχων
υἱὸν Λουκᾶν, μαθηματικὸν, ἀγνοῶ που
διδαχθέντα, ὃν ἐγνωρίσαμεν μέχρι
σχεδὸν τοῦ 1870 διδάσκαλον τῶν
μαθηματικῶν εἰς τινὰ σχολεῖα τῆς
Κπόλεως — ὁ **Κωνσταντῖνος Γιο-
λασιγμάξης**, ἀνοικοδομήσας τὸν ἐν
Βλάχα ναὸν τῶν ἁγ. Θεοδώρων, καὶ
τὸν ἁγ. Μηνᾶν, Ψαμμαθείων ὡς καὶ
νχοῦς τινὰς τῶν ἐξῶ τῆς Κπόλεως
θρακικῶν χωριδίων (1833—34) —
ὁ **Γαληπιάλφας**, ὀρθόδοξος Ἕλλην,
Γαληπ, ὑπὸ τῶν τούρκων καλούμε-
νος, ὅστις ὀνομάζετο Ἀλύπιος. Ἡ
μήτηρ μου ἔδλεπε καὶ τοὺς τρεῖς
αὐτοὺς, μετ' αἰσιάτας θυτῆς, παρὰ
τῷ χατζῆ Νικολῆ, κατὰ τὰ ἔτη
1833—36. Ἐλέγετο δ' ὅτι, τὰ ἔτη
ἐκεῖνα ἑπτὰ ἦσαν οἱ «μεγάλοι καλ-
φάδες» ἐν Κπόλει, πᾶσας τὰς μεγά-
λας ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους
οἰκοδομὰς ἀνάλαμβάνοντες, μάλιστα
τῶν τούρκων, ἐκέρδαινον δὲ πολλά.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλτά-
νου Μαχμουτ' Β', τῷ 1839, εὐνοου-
τος τοὺς «μεγάλους καλφάδες» καὶ
τὸν μετὰ δύο ἔτη ἐπελθόντα θάνα-
τον τοῦ χατζῆ Νικολῆ, νέοι ἀρχι-
τέκτονες ἐνεφανίσθησαν, ἐξασκηθέν-
τες εἰς τὴν τέχνην ταύτην παρὰ
τοῖς παλαιαῖς ἦσαν δὲ, ἡ πατήρ
μου **Κιουτσούκ Γιάννη κάλφας**, μι-
κρὸς δὴλα δὴ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ
Μπουγλοῦκ Γιάννη κάλφα (με-
γάλου), ἐπιλεγομένου καὶ **Μισιρλή**,
(Αἴγυπτίου) ἐργασθέντος εἰς οἰκοδο-

μάς τοῦ Μωχάμετ Ἄλη τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὅπου πολλὰ ἐκέρδιεν. Εἶδον αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν ἡμῶν τῷ 1863, ἡ 64 καὶ ἐδικαίωσα ἐξ ὀφείας τὴν ἐπίκλησιν πραγματικῶς ἦτο Μπουγιούκ. — Ὁ κίουτσούκ Γιάννη κάλφας ὠκοδόμησε τὸ μέγα Τελωνεῖον τὸ εἰς τὸ μέρος τῆς πόλεως τὴν ἀλληλοδιδακτικὴν τοῦ Μουχλίου σχολὴν, καὶ τῷ 1860 τὸ εἰς Τσάμιτζαν μικρὸν παλάτιον τοῦ πρίγκηπος Ἀχμέτ Κεμαλλεδίν, τετάρτου υἱοῦ τοῦ σουλτάνου Μετζήτ. Ἦρξατο δὲ τῶν παρ' ὀθωμανοῖς ἐργασιῶν ἀπὸ τῶν κτημάτων τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ Ρεούφ πασᾶ, πρωθυπουργοῦ τὸ τρίτον (1840—1846). — Συγχρόνως ἀνεφάνη ὁ Ντελὴ Δημήτρης, οὗ υἱὸς ἦτον ὁ Πετράκη κάλφας Μεημαρίδης, ἀναλαβὼν ἐπικερδεστάτας πολλὰς οἰκοδομὰς τοῦ αἰγυπτίου πρίγκηπος Μουσταφᾶ Φαζήλ πασᾶ, ὅστις, πολλὰ χορηγήσας εἰς τὸν Πετράκην χρήματα, εὐρέθη πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς ὀφείλων 17000 χρυσῶν τουρκικῶν λιρῶν, καταβληθειῶν καὶ τούτων. — Τὴν εὐνοίαν τῶν ἀνακτόρων ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Χαμητ ἐκέρδιεν ὁ Βασιλάκη κάλφας Ἰωαννίδης, ἀπόγονος τοῦ Μαρκῆ. Ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀζήζ ἀνακτορικός ἀρχιτέκτων ἦτον ὁ κακοηθέστατος Νερκίζ Βαλλιάν, ἀρμένιος. Ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἀγαθοῦ σουλτάνου Μετζήτ εἰσεχώρησεν εἰς τὸ παλάτι ὡς ἀρχιτέκτων ὁ χατζὴ Στεφανῆς ὁ Γαητανάκης, ἐκ Μαδύου τῆς Θρακικῆς ἡερσονήσου· συνεργάζετο μετ' αὐτοῦ ὁ χατζὴ Δημήτρης ὁ Γαητανάκης.

Τρίτος ἐκ τῶν Γαητανάκηδων ἦτον ὁ χατζὴ Σάββας, ἰδιωτικὰς οἰκοδομὰς ἀναλαμβάνων. Ὁ χατζὴ Στεφανῆς ἐκτήσατό τινα τιμὴν παρ' ἡμῖν ὡς οἰκοδομήσας ἐν τῇ πατρίδι Μαδύτῳ τὴν Γαητανάκειον ὀνομασθεῖσαν ἀπ' αὐτοῦ σχολὴν, ἣν ἡγεῖρε τῷ 1850. Ταύτην ἤλπιζε νὰ προαγάγῃ μέχρι γυμνασίου, διὸ καὶ ἐδωρήσατο αὐτῇ συλλογὴν ὀργάνων φυσικῆς πειραματικῆς καὶ χημείας· ἀλλὰ ἄρας ταῦτα τῷ 1866 ἐδωρήσατο τῇ Μ. Σχολῇ τοῦ Γένους, διότι οὐδὲ εἰς ἡμιγυμνάσιον ἦτο δυνατὸν νὰ προαχθῇ ἡ Γαητανάκειος, ταύτης ἐθαύμασα, τῷ 1894 ἐπισκεψάμενος τὴν Μαδύτον, τὴν πλουσίαν διδασκαλὴν, ὅπου πλήρης σχεδὸν ὑπῆρχε οἰκία (τῶν πρώτων ἐτῶν) τῆς σμυρναϊκῆς «Ἀμαλθείας» τοῦ Ἰακώβου Σαμωτάκη. Τοῦ χατζὴ Στεφανῆ ἕν τέκνον—τὸ μόνον—ἐννοήσαμεν, θυγατέρα, σύζυγον λαβούσαν τὸν ἐκ Μαδύτου χρηστὸν πολίτην καὶ ἰατρὸν Χαρχιάμπην Μιχαηλίδην, αὐτοκτονήσασαν ἐν Χάλκῃ κατα τὸ θέρος τοῦ 1902 Ὁ χατζὴ Στεφανῆς ὑπεστήριξεν εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἐν Χάλκῃ σχολὴν σπουδάζοντα ἐπὶ τινα χρόνον τὸν ἀπὸ τοῦ 1864, πλέον τῆς τεσσαρακοταετίας χρηματίσαντα ταμίαν τοῦ Πατριαρχείου Συμεὼν Παπαδάκην, οὗ ὁ πατὴρ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦτο κηπουρὸς εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ μεγάλην οἰκίαν τοῦ Γαητανάκη. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μετζήτ διὰ πολιτικοῦ βαθμοῦ καὶ διὰ τοῦ νισάν ἰφτιχάρ= παρασῆμου τῆς δόξης, ἀπέθανεν οἰκτρῶς, ριφθεὶς ὑπὸ γυναικὸς τινος

καθημαξωμένης εἰς τὸν κήπον τῆς οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Μιχαηλίδου, κειμένης ἐν Φαναρίῳ, παρά τὴν θάλασσαν, καταποντισθεὶς ὑπ' αὐτῆς πρότερον χρηματικῶς.

Ὁ Χατζὴ Δημήτρης ὁ Γαητανάκης, ἥμερος ἄνθρωπος, καλὸς οἰκογενειάρχης, ἀπέθανεν εἰρηνεύων μετὰ πάντων· κατὰ σχέδιον καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ συνεπληρώθη προεκταθεῖσα ἡ ἀπέραντος καὶ ὀγκώδης οἰκοδομὴ τῆς Ὑψ. Πύλης. Εἶχεν υἱὸν Ἀριστείδην, μέλος ὄντα πρὸ ἑβδομήκοντα ἐτῶν τοῦ ἐν τῇ Ὑψ. Πύλῃ Γραφείου τῶν μεταφραστῶν, διορισθέντα ὕστερον πρόξενον τῆς Τουρκίας ἐν εὐρωπαϊκῇ τινὶ πόλει, ὅπου καὶ ἀπέθανεν, ὡς ἤκουσα, ἀπιστῶν εἰς τὸ ἄκουσμα.

Ὁ Χατζὴ Σάββας Γαητανάκης, τρίτος καὶ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν, ἀνελάμβανε μικρὰς ἰδιωτῶν οἰκοδομὰς, ὀλίγα κερδίζων· οὔτε παράσημον εἶχεν, ὡς οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, οὔτε βαθμόν.

Τούτους ἐνθυμοῦμαι καὶ περὶ τούτων ἤκουσα, ἢ ἀνέγνωσα, νοῶ δὲ τοὺς ἀκμάσαντας μέχρι τοῦ 1870. Ἐκτοτε κατεσκευάσθησαν ἀρχιτέκτονες ἕως τέλους τῆς ἸΘ' ἑκατονταετηρίδος ὄχι ἑπτὰ, ἀλλ' ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ὀλίγιστοι μὲν ἐκ Ζαγοράς, οἱ πλείστοι δὲ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Γρεβενῶν, Καστορίας καὶ Σιατίστης. Οὗτοι ἐργαζόμενοι θραχὺν χρόνον ὡς ξυλουργοί, λεπτουργοὶ—ὡς ἐλέγοντο—ἢ σιλιτζήδες (τορνευταί), ἢ ὡς κτίσται, κατόπιν ἐργασίας ἐνὸς ἢ δύο ἐτῶν, περιε-

βάλλοντο στολὴν εὐπρεπῆ, ἔθετον ἕνα δικήτην εἰς τὴν ζώνην, καὶ κατεσκευάζον ἑαυτοὺς ἀρχιτέκτονας Ἦσαν ὅμως, ὡς φαίνεται, πολλοὶ τοιοῦτοι καὶ πρὸ διακοσίων ἐτῶν, πρακτικοὶ πάντες, ἀλλ' εἶδος τι βοηθῶν πλησίον εἰς τοὺς πρωτοβαθμίους· φρονῶ δτι οἱ μεγάλοι ἀνηγόρευον τοὺς μικροὺς· συμπεραίνω τοῦτο ἀπὸ τῶν γινομένων εἰς τοὺς «κεργανατζήδες» οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ παρ' ἑκάστῳ τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐργαζόμενοι ἀρχιλεπτουργοί. Ὅτε διέκρινον λεπτουργόν τινα εὐφυῶς ἔχοντα περὶ τὸ ἐπάγγελμα καὶ δεξιόν, ἀνηγόρευον αὐτὸν κεργανατζήν, ἢ σιλιτζήτην παρὰ τὴν ἀνάγκην κτιζομένης οἰκίας, ἔβαλλον τουρκιστὶ ὠδὴν τινα ἐγκωμιστικὴν εἰς τὸν ἀποστόλον, εἰς ἕκαστον δὲ στίχον ἐκτύπων ἅπασι τὰ σκεπάρνια αὐτῶν ἐπὶ τῶν σάνιδων· οἱ δὲ σκεπαρνοψιφίζοντες συνέχαιραν, εὐχόμενοι εἰς ἕκαστον στίχον, καὶ εἰς τὸ τέλος, ἔτη πολλά.

Οἱ ἐργαζόμενοι εἰς οἰκοδομὴν ἀνεγειρομένην ἐκ βάθρων, ἀνήκουσαν δὲ εἰς τοῦρκον, εἶχον δῶρον ἐπὶ τῇ ἀνορύξει τῶν θεμελιῶν τὸ πρόβατον, τὸ θυσιαζόμενον κατόπιν εὐχῆς τοῦ ἡμίμη, καίτοι χριστιανοὶ τινες ἀνόητοι καὶ θεοβλαβεῖς ἤρνοῦντο ἵνα φάγωσι κρέας εὐλογοῦμενον ὑπὸ ἱερέως ἀλλοπίστου. Ὅτε δὲ συνεπλήρουν οἱ λεπτουργοὶ καὶ κτίσται τὴν οἰκοδομὴν τὴν ἀνήκουσαν εἰς τοῦρκον, ὁ ἰδιοκτῆτης ἔδιδεν δῶρον εἰς τοὺς ἀρχιεργάτας τὸν τσεβρὲ, ὕψισμα ἐν εἴδει μεγάλου μανδηλίου, καὶ εἰς τὸν κάλφαν, τὸν ἀρχιτέκτονα,

μέγα τεμάχιον δράματος μεταξω-
τος, διὰ τὴν σύζυγον, ἢ τὴν μη-
τέρα αὐτοῦ. Τὰ δῶρα ταῦτα ἔπρεπε
ἵνα μένωσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀνηρ-
τημένα ἐπὶ κονταρίων προσηλωμέ-
νων ἐπὶ τῆς σκαλωσιάς, ἢ ἰκρίου.

Οἱ καρφάδες οἱ μεγάλας ἀναλαμ-
βάνοντες οἰκοδομὰς ἐλάμβανον κατὰ
τὴν πρώτην τοῦ ἔτους καὶ τὸ μέγα
Πάσχα δῶρα καὶ ἀπὸ μέρους τῶν
ἀρχιεργατῶν, καὶ ἀπὸ μέρους τῶν
προμηθευόντων τὸ χρησιμεῖον εἰς
τὴν οἰκοδομὴν ὑλικόν.

Κλείων τὸ ἀπομνημόνευμά μου
τοῦτο, πρέπει ἵνα προσθέσω ἔτι, ὡς
ἐγυμνάζοντο πρότερον οἱ κερχανα-
τζίδες καὶ οἱ σιλιτζήμπασήδες,
τοιουτοτρόπως ἐγυμνάζοντο οἱ καλ-
φάδες. Ὁ πεπειραμένος ἀρχιτέκτων
προσελάμβανε παρ' ἐαυτοῦ νέον

ἔξυπνον, καὶ γινώσκοντα ἀνάγνωσιν
καὶ γραφὴν. Αὐτὸν ἐκράτει παρ'
ἑαυτοῦ ἢ ὡς ὑπάλληλον γραμματέα,
ἢ, κατὰ τὴν ἡν εἶχε δεξιότητα,
καὶ ἔσειμτζήν, δηλαδὴ σχεδιαστήν,
ἕστερον δὲ προσελάμβανε συνεταῖρον,
ἀλλ' ἀνεδείκνυε καὶ διάδοχον τῶν
ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Αἱ παραδόσεις αὗται φρονῶ ἔπι
δέον ἵνα σωθῶσι διὰ τύπου· ἀλλὰ
καὶ ἵνα διαδοθῇ ἡ ἀλήθεια ἔτι
τοῦρκος οὐδέποτε ἠδίκησε χριστια-
νὸν ἀρχιτέκτονα, ἢ ἐργάτην εἰς τὰς
μετ' αὐτοῦ συναλλαγὰς· τοῦλάχιστον
οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανοὶ
καὶ ἰωάννηθαι ἐτιμῶμεν καὶ ἡγα-
πῶμεν ἀλλήλους.

Ἐν Ἀθῆναις, ὁκτωβρίῳ 1934

ΜΑΝΟΥΗΛ Ψ. ΠΕΛΕΩΝ

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΝΟ
ΠΕΡΙΩΔΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΥΣΙΣ
ΣΟΦΡΟΝΙΟΣ ΣΤΑΜΟΥΔΗΣ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΙΘ' ΑΙΩΝΟΣ
(1760--1860)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Ἡμερολογίου τοῦ 1935
ΣΤΑΥΡΟΥ Ν. ΖΕΡΒΟΠΟΥΔΟΥ

ΚΩΝ)ΠΟΛΙΣ 1935

Τύποις « Μ Ε Ρ Κ Ε Ζ »

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ

Ἄρχοντας Μ. Χαρτοφύλακος καὶ Χρο-
νογράφου τῆς Μ. τοῦ Χρ. Ἐκκλησίας
Ἄρχοντας Ἑπομνηματογράφου τῆς Σιω-
νιτιδος Ἐκκλησίας

ΚΑΛΦΑΔΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟ μικρόν μου τούτο σημείωμα, προωρισμένον ἕν' ἀποτελέσει κεφάλαιόν τι τοῦ βιβλίου μου τοῦ μικροῦ «Μνείας τῶν πρὸ ἔμοῦ»—οὕτω ἐκδοθέντος—ἀπεκλείσθη, ἕνεκα λόγων τεχνικῶν, ἀποτελεῖ δὲ σύνολον εἰδήσεων, ὅσας ἀπὸ πολλῶν ἐτών, οὐχὶ μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς συνήγαγον, ἐρωτῶν διαρκῶς καὶ ἀποτυγχάνων, ἀφοῦ ἠρώτων γέροντας ἀγνοοῦντας καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπεισόδια, ἅτινα ὑπεμνήνησκον εἰς αὐτοὺς ἐγὼ ὁ ζητῶν ἀπ' αὐτῶν νὰ μάθω.

Εἰς τὰς σελίδας 71 καὶ 172 τῆς δυστυχοῦς συγγραφῆς «Μνείας» ἀνεγράφησαν ἀπλῶς ὀνόματα τριῶν ἀδελφῶν καλφάδων (ἀρχιτεκτόνων) τῶν ἐκ Μαδύτου Γαητανάκηδων, μὴ συνεκδοθεισῶν οὔτε τῶν φωτογραφικῶν αὐτῶν, οὔτε βιογραφικῶν τινῶν εἰδήσεων ἀληθινῶν περὶ τῶν ἀνδρῶν, ἅς οὔτε σήμερον ὑπ' ὄψιν ἔχω. Περὶ τῶν καλφάδων τούτων καὶ τινῶν προγενεστέρων, οἵανθ' ἴσως ποτε δυνάμεθα ἕν' ἀνεύρωμεν πληροφορικῶν εἰς ἐντυπα, ἢ χειρόγραφα,

διότι ἐκ παραδόσεων οὐδὲν πρέπει ἕν' ἀπεκχεώμεθα, καθήκον ἔχομεν ἕνα περισώσωμεν διὰ τοῦ τύπου. Εἰμι εὐχαριστήμενος, διότι οἱ γονεῖς μου ἐσώζον ἀπὸ μνήμης καὶ μορφῆς καὶ πράξεως παλαιῶν καλφάδων, καὶ μοι εἶπον περὶ αὐτῶν ἕσα ἐγίνωσκον. Ἄγνοῶ τίς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔχει γεγραμμένον λόγον ἐκτενῆ ἢ σύντομον περὶ τῶν **ἐλλήνων ὀρθοδόξων ἀρχιτεκτόνων τῶν ἀκμασάντων μέχρι τῶν μέσων τῆς 10' ἑκατονταετηρίδος**, ἐν

τοῖς κάτω χρόνοις πάντοτε ἴσως ἐνδὲς ἀρχιτέκτονος ὄνομα παλαιοῦ γνωστότερον ἐγένετο παρ' ἡμῖν, διὰ τὸν λόγον ὅτι, χάριν αὐτοῦ ἐσώθη μέχρις ἡμῶν καθὼς κτήμα τῶν ὀρθοδόξων, ὁ εἰς τὴν τοποθεσίαν «ταῦ Φανάρη»—ὁ ἐν Μουχλίῳ—ναὸς τῆς Θεοτόκου Μαγουλιωτίσσης, ὁ τουρκιστὶ Κανλή-κλίσε (Αἱματόεσσα ἐκκλησία) λεγόμενος. Ἐχρηγήθη εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα **Χριστόδουλον** ὁ ναὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Πορθητοῦ τῷ 876 ἐγίρας

δηλα δὴ 1471, κατὰ τὸν ὑπολογισμόν μου. Τὸ τουρκικὸν ἐπίσημον γράμμα τοῦ 876 δωρεῖται τόπους ἐν τῇ Μουχλίῳ εἰς τὸν Κοντόπουλον, κτίσαντα ἐπὶ τῶν αὐτόθι γηπέδων πτωχοκομειον φαίνεται μοι δὲ τολμηρία 'να εἰκάσω ὅτι ὁ Χριστόδουλος ἐπώνυμον εἶχε Κοντοπούλου, καὶ ὅτι τὸ τουρκικὸν γράμμα περὶ δωρεᾶς τοῦ ναοῦ καὶ τὸ περὶ δωρεᾶς γηπέδων ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Ἡ παράδοσις ἔσωζεν ὅτι, ὁ ναός, τοιοῦτος, οἷος σώζεται σήμερον, κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα, ἐδωρήθη εἰς τὸν Χριστόδουλον, διότι κατὰ τὸ σχέδιον καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ μεγαλοπρεπὲς τζαμί Σουλτάν Μεχμέτ, ἐπὶ τῶν ερείπειων καὶ, ἐν μέρει, διὰ τοῦ ὕλικου τοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ἐπὶ βυζαντινῶν ἐγειρομένου μεγάλου ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων· λέγω ἐν μέρει, διότι, κατὰ παλαιὰν κοινολαϊτικὰν παράδοσιν, καὶ μέρος τοῦ ὕλικου τοῦ παλαιοῦ ἱεροῦ ναοῦ, καὶ χῶμα καὶ πέτραι περισσεύσασαι ἀπὸ τοῦ λόφου, χαμηλωθέντος πολὺ, μετεκομίσθησαν εἰς τὴν παραλίαν τὴν ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ Ἐνὶ-καπί μέχρι τοῦ Κίλβουρνου, καὶ ἐχέρσωσαν τὸ μέρος ὅλον, ὅπερ ἔδραμον τὰ νερά τοῦ Κερατίου κόλπου μέχρι τοῦ τείχους τοῦ «πτεροῦ» τοῦ Πετρίου· γνωστὸν δ' ὅτι τὸ χερσῶθὲν μέρος τοῦτο εἰς τινα σημεῖα προχωρεῖ ἀπὸ τοῦ τείχους μέχρι τῆς παραλίας εἰς 40-60 μέτρα. Ἔως πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν εἰς τὴν πλησίον τοῦ Κίλβουρνου πλατείαν διεφάνοντο

τεμάχια μεγάλα πλινθοκτίστου οἰκοδομῆς τῶν βυζαντινῶν, ὡς εἰκάζω, χρόνων.

Διέσωσεν ὁ Κομνηνὸς Ὑψηλάντης εἰς «Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν» (σ. 12) τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Χριστόδουλος ἐφρονέθη, διότι ἐκαυχῆθη ὅτι δύναται 'να κτίσῃ ἕτερον τζαμί μεγαλοπρεπέστερον τοῦ κτισθέντος ἐπ' ὀνόματι τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ. Οἱ πρὸ ἑκατὸ ἐτῶν ἀκμάζοντες ἀρχιτέκτονες ὡς μοι ἔλεγεν ὁ ὁ πατήρ μου, ἔσωζον ἄλλην περὶ τοῦ Χριστοδούλου παράδοσιν· ὅτι λαβὼν διαταγὴν 'να κτίσῃ εἰς τινα μεγάλην πόλιν, δῆθεν τὴν Ἀδριανόπολιν, τζαμί μέγα ἔχον χίλια παράβρα, ἵνα ὁ ἀριθμὸς ἀκούμενος προξενῇ παφλάζουσιν ἐντύπωσιν, ἤγειρεν ἐνενεακόσια ἐνενηήντα ἐννέα, ἐλεγχόμενος δὲ διὰ τὴν παράδοσιν τῆς σουλτανικῆς διαταγῆς ἐδικαιολογήθη ὅτι ἐξεπλήρωσεν αὐτὸς τὸ πνεῦμα τῆς διαταγῆς ἐμφανέστερον· ἢ λέξις χίλια, μπὶν τουρκιστί καὶ μονοσύλλαβος, ἀδυνατεῖ 'να προξενήσῃ τόσῃ μεγάλῃ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀκούοντα, ὅσῃν θὰ προξενήσωσιν αἱ λέξεις ἐνενεακόσια ἐνενηήντα ἐννέα—τουρκιστί ντοκουζ γιούς ντοκσὲν ντοκουός, καὶ κατὰ μεταφρασιν ἐπιμήκη, ἐννεακίς ἑκατὸν ἐννενήκοντα ἐννέα· δεκαπέντε συλλαβᾶς!!! ἀντὶ τῆς μιᾶς.

Ὁ πολυγραφώτατος στιχοιργὸς Καϊσάριος Δαπόντες εἰς τὴν ἀνέκδοτον αὐτοῦ «Βιβλίον Βασιλειῶν» ἀναφέρει **Κωνσταντὴν** κήλφην (ἀρχιτέκτονα) ἀκμάσαντα μετὰ τὸ μέσον τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐγεννήθη ἐν Ἐπιβάταις τῆς Θράκης, καὶ κατώρθωσεν, αὐτοδίδακτος ὢν,

να χερσώσῃ ἀσφαλῶς τὸ πρὸς τῇ Βλάβγκα νεώριον, ἔπου κείται τὸ σήμερον λεγόμενον Γενίκαπι τῆς Βλάβγκας. Ὁ ἀρχιτέκτων Κωνσταντίνος ὁ ἐπιβατηνὸς κατώκει εἰς τὸ Ἐξω-κίονιον (τὰ Ἐξ Μάρμαρα), ἦτο δὲ «γνώριμος» τῷ Δαπόντε. Μνεῖαν τοῦ κάλφα τούτου βλέπε εἰς τὴν λέξιν Κωνσταντινούπολις (ἐν τέλει) γραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ, εἰς τὸ Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τοῦ «Νεολόγου» (τομ. Γ').

Θρακικοὶ Σύλλογοι καὶ Ἐπιτηρίδες παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς ἐκ παραδόσεως σώσασαι τὸ ὄνομα ἀρχιτέκτονος τινος, ἐκ Μαδύτου τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου. Ἐλέγετο **Χατζή Ἀνδρέας**, καὶ διηγοῦντο περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὅτι, μικρῷ πρὸ τοῦ ἔτους 1790 συνέστησε σχολεῖον εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Μιδύταν, καὶ ἐσώρησατο πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ πέντε ἴσον πρὸς χρυσὰ φράγκα 15000. Παραδόξως ὁ περὶ σχολείων γράψας τὸ χρήσιμον Σχεδιάσμα Μιχαὴλος Παρανίκας, ὁ καὶ διδάξας ἐκεῖ πού, παρέδραμεν ἀφήγησιν ἰδρύσεως σχολείου, προικοδοτηθέντος διὰ τῶσιν μεγάλης περιουσίας. Σημειώσωμεν ὅτι καὶ ὁ χατζή **Ἀνδρέας**, ὡς ὁ Χριστόδουλος, ἦτον αὐτοκρατορικὸς ἀρχιτέκτων.

Ἀρχιτέκτων διαιωνίσας τὸ ὄνομα αὐτοῦ, συνδεθὲν μετὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως (1809—1810) τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱεροσολύμοις, ἦτο **Χατζή Κομνηνὸς κάλφας**, ἐν Μιτυλήνῃ γεννηθεὶς, ἀλλὰ φονευθεὶς ὁ ταλαίπωρος ὑπὸ κακούργων.

Γνωστὸς ἐγενετο μετ' αὐτὸν ὁ **Μαρκὴ κάλφας**, οἰκοδομήσας τῷ 1802 τὴν οὐχὶ μεγάλην οὔσαν τότε οἰκοδομήν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Μετ' αὐτὴν ἀνοικοδόμησε τὸ ἐν Γαλατᾷ νοσοκομεῖον, οὕτινας ἦτο συμπληρωμένη ἡ οἰκοδομὴ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους 1813, καθὰ θεδαιοὶ ἦ εἰς τὸ σημερινὸν μέγα Ἐθνικὸν Χάνι ἐντετειχιμένη ἐπιγραφή· αὕτη καὶ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ κτίριον τοῦ νοσοκομείου συνετελέσθη.

ἐπιστατῆ θερμοῦργῷ
τιμίων ἐπιτρόπων
καὶ Μάρκου ἀρχιτέκτονος
ἐπισεικοῦς τὸν τρόπον

Ἀγνοῶ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου κάλφα, εἰς χειρόγραφον δὲ τι ἀνεγνώσα ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1824 ὁ «ἐπισεικὸς τὸν τρόπον» ἀρχιτέκτων ἦτο, ἀν' μὴ σφαλτικῆ μέλει τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κοινοῦ, τῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πατριαρχείῳ ἦτο δὴλα δὴ μέλος τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου τοῦ τότε καιροῦ.

Σύγχρονος τῷ Μάρκῃ κάλφα ἦτο ὁ χατζή **Νικολῆς ὁ Νικολαΐδης**, ἀνακτορικὸς ἀρχιτέκτων καὶ αὐτός. Ἐπεστᾶτησεν εἰς συμπλήρωσιν ἢ καὶ εἰς ἀνοικοδόμησιν τῶν ναῶν ἁγίου Γεωργίου: πατριαρχικοῦ, ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, τοῦ ἐν Ἐδιρνεκάπι καὶ τοῦ ἐν Ψαμμαθίᾳ Κυπρισσᾷ (τεσσάρων δὴλα δὴ), ἴσως καὶ τοῦ αὐτόσε τῆς Ἀναλήψεως ἐπίτης τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἰζιβαλίου, πάντων κατὰ τὰ ἔτη 1837—38, καὶ τινων ναῶν εἰς τινα μικρὰ χωρία ἔξω τῶν τει-

μάς τοῦ Μωχάμετ Ἄλη τοῦ ἀντι-
βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὅπου πολλὰ
ἐκέρδισεν. Εἶδον αὐτὸν εἰς τὴν οἰ-
κίαν ἡμῶν τῷ 1863, ἡ 64 καὶ ἐδι-
κάζοντα ἐξ ὄψεως τὴν ἐπίκλησιν
πραγματικῶς ἦτο Μπουγιούκ. — Ὁ
κιουτσούκ Γιάννη κάλφας ἠκοδό-
μησε τὸ μέγα Τελωνεῖον τὸ εἰς τὸ
μέρος τῆς πόλεως· τὴν ἀλληλοδι-
δακτικὴν τοῦ Μουχλίου σχολὴν,
καὶ τῷ 1860 τὸ εἰς Τσάμιλιτζαν
μικρὸν παλάτιον τοῦ πρίγκηπος Ἀχ-
μέτ Κεμαλλεδίν, τετάρτου υἱοῦ
τοῦ σουλτάνου Μετζήτ. Ἦρξάτο δὲ
τῶν παρ' ὀθωμανοῖς ἐργασιῶν ἀπὸ
τῶν κτημάτων τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ
Ῥεούφ πασά, πρωθυπουργοῦ τὸ τρί-
τον (1840—1846).— Συγχρόνως ἐ-
νεφάνη ὁ **Ντελή Δημήτριος**, οὗ
υἱὸς ἦτον ὁ **Πετράκη κάλφας Μεη-
μαρίδης**, ἀναλαβὼν ἐπιμεροεστίας
πολλὰς οἰκοδομὰς τοῦ αἰγυπτίου
πρίγκηπος Μουσταφά Φαζήλ πασά,
ὅστις, πολλὰ χορηγήσας εἰς τὸν Πε-
τράκην χρήματα, εδρέθη πρὸς τὸ
τέλος τῆς ζωῆς ὀφείλων 17000 χρυ-
σῶν τουρκικῶν λιρῶν, καταβληθει-
σῶν καὶ τούτων.— Τὴν εὐνοίαν τῶν
ἀνακτόρων ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Χα-
μήτ ἐκέρδισεν ὁ **Βασιλάκη κάλφας**
Ἰωαννίδης, ἀπόγονος τοῦ Μαρκῆ.
Ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀζήζ ἀνακτο-
ρικὸς ἀρχιτέκτων ἦτον ὁ κακοηθέ-
στατος Νερκίζ Βαλλιάν, ἀρμένιος.
Ἀναδύντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ
ἀγαθοῦ σουλτάνου Μετζήτ εἰσεχώ-
ρησεν εἰς τὸ παλάτι ὡς ἀρχιτέκτων
ὁ **χατζή Στεφανῆς ὁ Γαητανά-
κης**, ἐκ Ἰαδύου τῆς Θρακικῆς χερ-
σονήσου· συνειργάζετο μετ' αὐτοῦ ὁ
χατζή Δημήτριος ὁ Γαητανάκης.

Τρίτος ἐκ τῶν Γαητανάκηδων ἦτον
ὁ **χατζή Σάββας**, ἰδιωτικὰς οἰκο-
δομὰς ἀναλαμβάνων. Ὁ χατζή Στε-
φανῆς ἐκτέλεσάτο τινὰ τιμὴν παρ' ἡ-
μῖν ὡς οἰκοδομήσας ἐν τῇ πατρίδι
Μαδύτῳ τὴν Γαητανάκειον ὀνομα-
σθεῖσαν ἀπ' αὐτοῦ σχολὴν, ἣν ἤ-
γειρε τῷ 1850. Ταύτην ἤλιπε νὰ
προαγάγῃ μέχρι γυμνασίου, διὸ καὶ
ἐδωρήσατο αὐτῇ συλλογὴν ὀργάνων
φυσικῆς πειραματικῆς καὶ χημείας·
ἀλλὰ ἄρας ταῦτα τῷ 1866 ἐδωρή-
σατο τῇ Μ. Σχολῇ τοῦ Γένους,
διότι οὐδὲ εἰς ἡμιγυμνάσιον ἦτο δυ-
νατὸν ἂν προαχθῇ ἡ Γαητανάκειος,
ταύτης ἐθαύμασα, τῷ 1894 ἐπισκε-
θεὶς τὴν Μαδύτον, τὴν πλουσίαν
ἐπιπέθηκα, ὅπου πλήρης σχεδὸν
ὕψιστά τετρα (τῶν πρώτων ἐτῶν)
τῆς οὐρανικῆς «Ἀμαθείας» τοῦ
Ἰακώβου Σαμιωτάκη, τοῦ χατζή
Στεφανῆ ἐν τέκνον—τὸ μόνον—
ἐγνωρίσκειν, θυγατέρα, σύζυγον
καθούσαν τὸν ἐκ Μαδύτου χρηστὸν
παλίτην καὶ ἰατρὸν Χαρκλάμπην
Μιχαηλίδην, αὐτοκτονήσασαν ἐν
Χάλκῃ κατα τὸ θέρος τοῦ 1902 Ὁ
χατζή Στεφανῆς ὑπεστήριξεν εἰς τὴν
ἐμπορικὴν ἐν Χάλκῃ σχολὴν σπου-
δάζοντα ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸν ἀπὸ
τοῦ 1864, πλέον τῆς τεσσαρακον-
ταετίας χρηματίσαντα ταμίαν τοῦ
Πατριαρχείου Συμεὼν Παπαδάκην,
οὗ ὁ πατήρ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦτο κη-
πουρὸς εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ μεγάλην
οἰκίαν τοῦ Γαητανάκη. Ὁ ἄνθρω-
πος αὐτὸς, ὁ τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ σουλ-
τάνου Μετζήτ διὰ πολιτικὸν θαθ-
μοῦ καὶ διὰ τοῦ νισάν ἰφτιχάρ=
παρασήμου τῆς δόξης, ἀπέθανεν οἰκ-
τρῶς, ριφθεὶς ὑπὸ γυναικὸς τινος

καθημαξευμένης εἰς τὸν κήπον τῆς οἰκίας τοῦ ἱατροῦ Μιχαηλίδου, κειμένης ἐν Φαναρίῳ, παρά τὴν θάλασσαν, καταποντισθεῖς ὑπ' αὐτῆς πρότερον χρηματικῶς.

Ὁ Χατζὴ Δημήτρης ὁ Γαητανάκης, ἤρεμος ἄνθρωπος, καλὸς οἰκογενειάρχης, ἀπέθανεν εἰρηνεύων μετὰ πάντων· κατὰ σχέδιον καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ συνεπληρίωθη προεκταθεῖσα ἡ ἀπέραντος καὶ ὀγκώδης οἰκοδομὴ τῆς Ὑψ. Πύλης. Εἶχεν υἱὸν Ἀριστείδην, μέλος ὄντα πρὸ ἐβδομήκοντα ἐτῶν τοῦ ἐν τῇ Ὑψ. Πύλῃ Γραφείου τῶν μεταφραστῶν, διορισθέντα ὑστερον πρόξενον τῆς Τουρκίας ἐν εἰσὸς παῖκῃ τινὶ πόλει, ὅπου καὶ ἀπέθανεν, ὡς ἤκουσα, ἀπιστῶν εἰς τὸ ἄκουσμα.

Ὁ Χατζὴ Σάβας Γαητανάκης, τρίτος καὶ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν, ἀνελάμβανε μικρὰς ιδιωτῶν οἰκοδομὰς, ὀλίγα κερδίζων· οὔτε παράσημον εἶχεν, ὡς οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, οὔτε βαθμόν.

Τούτους ἐνθυμοῦμαι καὶ περὶ τούτων ἤκουσα, ἢ ἀνέγνωσα, νοῶ δὲ τοὺς ἀκμάσαντας μέχρι τοῦ 1870. Ἐκτοτε κατεσκευάσθησαν ἀρχιτέκτονες ἕως τέλους τῆς 10' ἑκατονταετηρίδος ὄχι ἑπτὰ, ἀλλ' ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ὀλίγιστοι μὲν ἐκ Ζαγοράς, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Γρεβενῶν, Καστορίας καὶ Σιατίστης. Οὗτοι ἐργαζόμενοι βραχὺν χρόνον ὡς ξυλουργοί, λεπτουργοί—ὡς ἐλέγοντο—ἢ σιλιτζήδες (τορνευταί), ἢ ὡς κτίσται, κατόπιν ἐργασίας ἐνὸς ἢ δύο ἐτῶν, περι-

βάλλοντο στολὴν εὐπρεπῆ, ἔθετον ἐνὰ διαθήτην εἰς τὴν ζώνην, καὶ κατεσκευάζον ἑαυτοὺς ἀρχιτέκτονας Ἦσαν ἕμως, ὡς φαίνεται, πολλοὶ τοιοῦτοι καὶ πρὸ διακοσίων ἐτῶν, πρακτικοὶ πάντες, ἀλλ' εἰδὸς τι δογηθῶν πλησίον εἰς τοὺς πρωτοβαθμίους· φρονῶ δτι οἱ μεγάλοι ἀνηγόρευον τοὺς μικροὺς· συμπεραίνω τοῦτο ἀπὸ τῶν γινομένων εἰς τοὺς «κερχανατζήδες»· οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ παρ' ἐκάστῳ τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐργαζόμενοι ἀρχιλεπτουργοί. Ὅτε διεκρίνον λεπτουργόν τινα εὐφυῶς ἔχοντα περὶ τὸ ἐπάγγελμα καὶ δεξιὸν, ἀνήκουσαν αὐτὸν κερχανετζήν, ἢ σιλιτζήτην. Ἀνέβαινον ὅλοι εἰς τὴν στέγην κτιζομένης οἰκίας, ἔβαλλον τευριστὶ ῥοδὴν τινὰ ἐγκομιστικὴν εἰς τὸν ὑπαίφωτον, εἰς ἕκαστον δὲ στίχον ἐκτύπων ἀπαξ τὰ σκεπάρνια αὐτῶν ἐπὶ τῶν σανίδων, οἱ δὲ σκεπαρνοψήφίζοντες συνέχαιραν, εὐχόμενοι εἰς ἕκαστον στίχον, καὶ εἰς τὸ τέλος, ἔτη πολλά.

Οἱ ἐργαζόμενοι εἰς οἰκοδομὴν ἀνεγειρομένην ἐκ βάθρων, ἀνήκουσαν δὲ εἰς τοῦρκον, εἶχον δῶρον ἐπὶ τῇ ἀνορύξει τῶν θεμελίων τὸ πρόβατον, τὸ θυσιαζόμενον κατόπιν εὐχῆς τοῦ ἡμέμη, καίτοι χριστιανοὶ τινες ἀνόητοι καὶ θεοβλαβεῖς ἤρνοῦντο ἢ ναφάγωσι κρέας εὐλογούμενον ὑπὸ ἱερέως ἀλλοπίστου. Ὅτε δὲ συνεπλήρουν οἱ λεπτουργοὶ καὶ κτίσται τὴν οἰκοδομὴν τὴν ἀνήκουσαν εἰς τοῦρκον, ὁ ἰδιοκτῆτης ἔδιδεν δῶρον εἰς τοὺς ἀρχιεργάτας τὸν τσεβρῆ, ὑφασμα ἐν εἶδει μεγάλου μανδηλίου, καὶ εἰς τὸν κάλφαν, τὸν ἀρχιτέκτονα,

μέγα τεμάχιον υφάσματος μεταξω-
του, διὰ τὴν σύζυγον, ἢ τὴν μη-
τέρα αὐτοῦ. Τὰ δῶρα ταῦτα ἔπρεπε
ἵνα μένωσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀνηρ-
τημένα ἐπὶ κονταρίων προσηλωμέ-
νων ἐπὶ τῆς σκαλωσιᾶς, ἢ ἱκρίου.

Οἱ καλφάδες οἱ μεγάλας ἀναλαμ-
βάνοντες οἰκοδομὰς ἐλάμβανον κατὰ
τὴν πρώτην τοῦ ἔτους καὶ τὸ μέγα
Πάσχα δῶρα καὶ ἀπὸ μέρους τῶν
ἀρχιεργατῶν, καὶ ἀπὸ μέρους τῶν
προμηθευόντων τὸ χρησιμεῖον εἰς
τὴν οἰκοδομὴν ὑλικόν.

Κλείων τὸ ἀπομνημόνευμά μου
τοῦτο, πρέπει ἵνα προσθέσω ἕτι, ὡς
ἐγυμνάζοντο πρότερον οἱ κερχανα-
τζήδες καὶ οἱ σιλιτζήμασῆδες,
τοιουτοτρόπως ἐγυμνάζοντο οἱ καλ-
φάδες. Ὁ πεπειραμένος ἀρχιτέκτων
προσελάμβανε παρ' ἑαυτοῦ νέον

ἔξυπνον, καὶ γινώσκοντα ἀνάγνωσιν
καὶ γραφὴν. Αὐτὸν ἐκράτει παρ'
ἑαυτοῦ ἢ ὡς ὑπάλληλον γραμματέα,
ἢ, κατὰ τὴν ἦν εἶχε δεξιότητα,
καὶ ἠεσιμτζήν, δηλαδὴ σχεδιαστήν,
ὕστερον δὲ προσελάμβανε συνεταῖρον,
ἀλλ' ἀνεδείκνυε καὶ διάδοχον τῶν
ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Αἱ παραδόσεις αὗται φρονῶ ὅτι
δέον ἵνα σωθῶσι διὰ τύπου· ἀλλὰ
καὶ ἵνα διαδοθῇ ἡ ἀλήθεια ὅτι
τουρκὸς οὐδέποτε ἠδίκησε χριστια-
νὸν ἀρχιτέκτονα, ἢ ἐργάτην εἰς τὰς
μετ' αὐτοῦ συναλλαγὰς· τοῦλάχιστον
οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανοὶ
καὶ μωαμεθανοὶ ἐτιμῶμεν καὶ ἡγα-
πῶμεν ἀλλήλους.

Ἐς Ἀθῆνας, ὁκτωβρίῳ 1984

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΠΕΔΕΩΝ